

Identiteit is een illusie

Auteur: **Lenette Schuijt**

In dit artikel betoog ik dat het ontwikkelen van een eigen identiteit nuttig is in je persoonlijke ontwikkeling, maar dat het ook een risico in zich heeft. We kunnen er ook te gehecht aan raken. Het is een illusie te denken dat onze identiteit onveranderlijk is of dat wij te reduceren zijn tot een enkele identiteit, zoals het identiteitsdenken ons voorhoudt. Identiteit is in feite altijd fluïde. Mijn levensverhaal als transklasse – iemand die door sociale stijging in twee werelden leeft – is daar een illustratie van.

Het identiteitsdenken, dat de afgelopen decennia een enorme vlucht heeft genomen, gaat ervan uit dat je behoort tot een bepaalde groep op grond van kenmerken als geslacht, seksuele voorkeur, huidskleur, religie of politieke overtuiging. Deze groepen eisen aandacht op voor hun

'eigenheden', op datgene waarin ze zich onderscheiden van anderen.

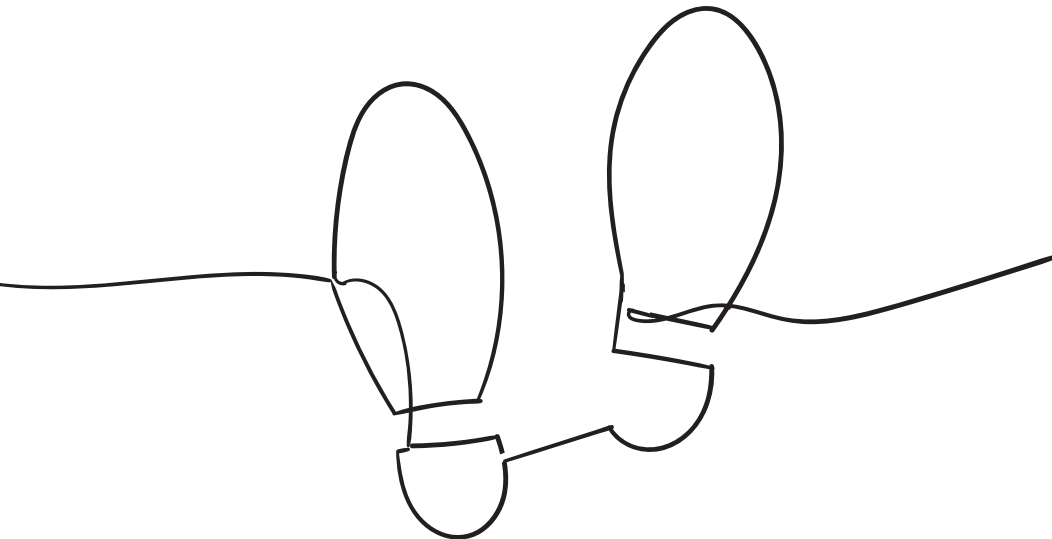
Mensen in zo'n groep menen dat alle leden van die groep die kenmerken delen. Hun identiteit, zo denken zij, valt samen met hun etnische afkomst, nationaliteit, seksuele voorkeur of gender. Zo worden

individuele kenmerken representatief voor de hele groep en ontstaan er stereotypen. Dat leidt weer tot hokjes waar mensen zich in verschansen en anderen in duwen, hetgeen polarisatie in de hand werkt. Dat gaat ten koste van openheid en tolerantie, waarden die een gemeenschap versterken.

Onder dit identiteitsdenken ligt de overtuiging dat een identiteit te herleiden is tot de specifieke, constante kenmerken die alleen de leden van deze groep delen. Volgens filosoof Kwame Anthony Appiah is dit een cruciale 'denkfout': het is niet zo dat alle leden van een groep een innerlijke essentie of ware aard bezitten die hen met elkaar verbindt. Of het nu mensen betreft uit een etnische groep of klasse of mensen met een seksuele voorkeur, mensen uit één groep komen voor in grote verscheidenheid. Hij wijst erop dat, hoewel we vaak over iemand spreken als behorend tot één klasse, gender of religie, ieder van ons in feite tot meer dan een groep met een gedeelde herkomst hoort. Wij behoren tot meerdere groepen en we

hebben meer dan één identiteit. In feite is identiteit de optelsom van posities die je inneemt in het leven en hoe je je verhoudt tot die posities. Ik ben vrouw, dochter, academicus, geliefde, links, docent, coach, lesbisch, schrijfster. Elk van die posities situeert mij ten opzichte van anderen en maakt mij tegelijkertijd onderdeel van een groep, zoals een familie, de academische wereld, mijn relatie, en onderwijsorganisatie. Het geheel van posities geeft mij een eigenheid en een innerlijke eenheid: mijn identiteit is dat wat mij op meerdere tijdstippen tot dezelfde, herkenbare, persoon maakt.

Ook het begrip 'intersectionaliteit' – de notie dat individuen in een samenleving privileges of juist discriminatie en onderdrukking ondervinden op grond van meerdere factoren – wijst op deze denkfout om onze identiteit te laten samenvallen met kenmerken die je met sommige anderen deelt. Onze vele identiteiten werken op elkaar in en hebben een effect dat niet simpelweg te reduceren

is tot de afzonderlijke identiteiten. Volgens deze opvatting moet identiteit worden begrepen als een intersectie van verschillende categorieën zoals etniciteit, nationaliteit, gender enzovoort.

Hoe ontwikkel je als mens eigenlijk een identiteit? Is iemands identiteit werkelijk gebaseerd op kenmerken die hij of zij deelt met anderen? In het denken over identiteitsontwikkeling worden steeds twee kanten benadrukt: een mens ontwikkelt een identiteit van binnenuit, en als reactie op de buitenwereld. Iedereen wil uniek zijn en zich onderscheiden van anderen. En de meeste mensen willen ook graag ergens bij horen, deel uitmaken van een sociale groep en zich identificeren met anderen. Onze eigenheid enerzijds en het onderdeel zijn van een of meerder sociale groepen anderzijds, zijn de componenten die onze identiteit bepalen.

Vanaf onze jeugd ontvangen we boodschappen vanuit onze directe omgeving, die ons vormen en voor een groot deel maken wie we worden. Ouders en familie, school en sociale omgeving hebben verwachtingen van ons en oordelen over hoe we zouden moeten zijn om 'erbij te horen'. Om een eigen plek te verwerven in de familie, de buurt, vriendengroep, kerkgemeenschap of dorp moeten we ons tot zekere hoogte aanpassen. Een plek binnen een gemeenschap biedt veiligheid: je weet waar je staat en hoe er naar je gekeken wordt, je weet waar je bij hoort. Onze sociale rol beïnvloedt ons zelfbeeld, de perceptie van onszelf. Binnen een gemeenschap hoeft je niet te veel na te denken over jezelf en je plaats in de samenleving. De sociale groep waartoe je behoort vormt in hoge mate je identiteit.

Onder dit identiteitsdenken ligt de overtuiging dat een identiteit te herleiden is tot de specifieke, constante kenmerken die alleen de leden van deze groep delen.

Daarvoor moeten we wel voldoen aan de verwachtingen van anderen. Identiteit kan inperking worden. Omdat een sociale gemeenschap behalve veilig ook verstikkend kan zijn, onttrekken sommigen zich aan hun sociale groep en proberen zelfstandig hun weg te vinden. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw hebben steeds meer individuen die ruimte omarmd om hun eigen leven vorm te geven. We zijn 'ondernemer van ons eigen leven' geworden en maken zelfstandig keuzes ten aanzien van woonplaats, beroep, samenlevingsvorm, leefstijl. Door ons niet meer (helemaal) te identificeren met de groep waar we deel van uitmaken, onderscheiden we ons als individu, als uniek persoon.

Dat klinkt gemakkelijker dan het is. Hoe weet je wie je bent of wie je wilt zijn? Wat zijn je eigen waarden en hoe kies je? Veel jongeren maar ook volwassenen worstelen met die vragen. Het antwoord vinden vereist reflectie op wat ons drijft, wat onze behoeften en ambities zijn en wat ons gelukkig maakt. Het vraagt om zelfkennis, om inzicht in onze unieke persoonlijkheid. Tegelijkertijd heeft al dat graven ook een keerzijde. Bestaat er eigenlijk wel zoiets als

‘een authentiek zelf’, iets wat we ‘diep van binnen’ zijn? Volgens existentialist Jean-Paul Sartre is onze identiteit een lege huls en bepalen de keuzes die we in het leven maken, wie we zijn en worden. Elk mens is verantwoordelijk voor het eigen leven en heeft de mogelijkheid om daar, door

Wij behoren tot meerdere groepen en we hebben meer dan één identiteit.

middel van keuzen, woorden en daden, een eigen betekenis aan te geven. We kunnen niet alles doen en dus kiezen we altijd. Zo kunnen we ook niet alles zijn, maar worden we wie we zijn door dat wat we doen.

Contrast

Een identiteit vormt zich dus deels van buitenaf, door de omgeving waarin iemand verkeert en deels van binnenuit, door inzicht in de eigen drijfveren en persoonlijkheid en door de individuele keuzes die hij of zij maakt. We ontlene onze identiteit aan de groep waartoe we behoren en aan dat wat ons uniek maakt.

Wie zich helemaal identificeert met een sociale groep, hoeft niet na te denken over zijn of haar identiteit. Zoals jongeren die in een chique buitenwijk opgroeien, met buurtgenoten naar het gymnasium gaan en elkaar vervolgens treffen bij het studentencorps. Of jongeren die opgroeien in een tochtig huis in een achterbuurt, die om zich heen armoede en geweld zien en die ervan overtuigd zijn dat hun kinderen later in vergelijkbare omstandigheden

zullen opgroeien. Zij identificeren zich met hun omgeving, hun ouders, hun sociale netwerk. Doordat ze weinig in aanraking komen met mensen uit andere sociale groepen, denken ze meestal niet veel na over hun identiteit.

Mensen die zich losmaken van een sociale groep, ontkomen er niet aan om na te denken over hun identiteit. Hun identiteit is immers niet meer gekoppeld aan de gemeenschap waartoe ze behoren. Doordat ze niet voldoen aan de normen en verwachtingen komen ze in botsing met die groep. Om ergens bij te horen moeten ze zich aan andere verwachtingen aanpassen. Ook cultureel antropoloog Cinan Cankaya beschrijft hoe onze ‘ontelbare identiteiten’ meestal vorm krijgen na een wrange botsing met een persoon, of met het beeld dat de ander van je heeft. “Dit verschil slijpt uiteindelijk ons zelfbeeld: soms geeft het ons een gunstig duwtje in de rug, helpt het ons weer op weg. Op andere momenten lopen we deuken op die moeilijk te repareren blijken” (Cankaya, 2020, p. 79).

Een transklasse, iemand die door sociale stijging deels in een andere wereld terecht komt, maar ook verbonden blijft met het milieu van afkomst, ervaart zulke botsingen voortdurend. Als ik – afkomstig uit een tuindersmilieu – ga studeren in Amsterdam en een andere leefwijze omarm, kom ik in botsing met de verwachtingen die mijn familieleden van mij hebben. In mijn nieuwe academische omgeving leer ik nieuw gedrag aan, waardoor ik erbij ga horen. Hoewel ik in mijn nieuwe wereld word beschouwd als student, blijf ik een tuindersdochter. Waar het ene milieu constateert dat ik weinig culturele bagage heb, ziet het andere milieu

mij als een wijsneus en een 'professor-tje'. De transitie naar een andere klasse laat zien dat mensen niet in een enkel hokje in te delen zijn. Als transklasse ben ik mij bewust van de verschillen tussen sociale groepen en heb ik geleerd om me te bewegen in elk van die groepen. In ieder van die groepen wordt een ander deel van mij aangesproken. Ik identificeer me met geen van de groepen en val er niet mee samen.

Mijn identiteit bestaat dus niet alleen uit meerdere identiteiten, afhankelijk van mijn sociale omgeving, mijn identiteit verandert voortdurend door ontmoetingen met anderen, met hun blik, hun normen en hun oordelen. Ik heb mij voortdurend te verhouden tot de labels die anderen op mij plakken, de (voor)oordelen die ze over mij hebben en het gedrag dat ze het liefste van mij zouden zien.

Voortdurende transformatie

De schrijver Edouard Louis is zoon van een fabrieksarbeider die op school wordt gepest vanwege zijn homoseksualiteit. Op de middelbare school ontmoet hij Elena die uit een ander milieu afkomstig is en in contact met haar ervaart hij zichzelf als onbehouden en ruw, maar door de gewoonten van het gezin over te nemen transformeert hij tot Édouard: hij leert anders lopen, anders lachen en anders eten. Hij gaat zichzelf zien als behorend tot de provinciale middenklasse. Wanneer hij gaat studeren in Parijs ervaart hij een enorme culturele achterstand ten opzichte van het intellectuele milieu die hij als een razende gaat inhalen. Ook ervaart hij eindelijk de vrijheid om openlijk als homoseksueel te leven.

In zijn boek *Veranderen: Methode*

reflecteert Louis (2022) op de vele wijzen waarop er door de vele verschillende contexten waarin hij kwam, voortdurend aan zijn identiteit werd geschaafd en hoe de gelaagdheid is ontstaan van de arbeiderszoon, de gepeste scholier, de vriend van Elena, student, intellectueel, homo en schrijver.

Terug naar het identiteitsdenken

Ik constateerde hierboven dat een grote denkfout van het identiteitsdenken is dat wij een eenduidige identiteit hebben. Wanneer je je ophoudt in een sociale groep met mensen met dezelfde kenmerken, zijn er geen botsingen. Je ontmoet geen 'anderen' met wie je af en toe schuurt en die je aan het denken zetten. Als je altijd in je eigen land blijft en nooit reist ga je denken dat iedereen ter wereld is precies zo is als jij. Wie reist ontdekt niet alleen anderen maar – in de confrontatie – ook zichzelf. Wie in een eigen bubbel leeft schuurt maar zelden met de beelden en verwachtingen van andere mensen. Je gaat geloven dat je samenvalt met je sociale identiteit en bovendien ga je denken dat je een vaste, onveranderlijke identiteit hebt.

Dynamische identiteit

De levensweg van veel transklassen laat zien dat een individu voortdurend kan veranderen, zelfs onder de meest slechte omstandigheden. Een jongen uit een alcoholisch gezin kan later een verantwoordelijke positie in de top van een bedrijf innemen, een meisje uit een Mormoons gezin dat nooit naar school is geweest, kan zich thuis gaan voelen op Harvard. Met de verandering van sociale positie verandert ook het ik-besef. De Franse filosofe Chantal Jaquet, die de term 'transclasse' heeft gemunt, vraagt zich

zelfs af wat er overblijft van de persoon die iemand was, na een sociale stijging of daling, en zelfs of het idee van eenzelfde 'ik' ondanks alle veranderingen, nog enige relevantie heeft (Jaquet, 2014, p. 105-106).

Een identiteit is dus een dynamische constructie. Er is geen vaste kern, geen onveranderlijke identiteit, geen authentiek zelf; hoe oprecht de zoektocht naar het 'zelf' ook is. Ons ik-besef verandert voortdurend in de ontmoetingen met

In het denken over identiteitsontwikkeling worden steeds twee kanten benadrukt: een mens ontwikkelt een identiteit van binnenuit, en als reactie op de buitenwereld.

anderen of het andere.

Toch betekent deze fluïde identiteit niet dat we zomaar kunnen zijn en doen wat we willen. We hebben geen volledige controle over wie we denken te zijn of wie we mogen zijn. Maatschappelijke ongelijkheid en discriminatie kunnen onze kansen beperken. Ons lichaam, onze seksualiteit en huidskleur bepalen tot op zekere hoogte wie we kunnen zijn.

Ik kan me niet geheel onttrekken aan de perceptie van andere mensen op wie ik ben. Ik moet aanvaarden dat anderen over mij oordelen en dat dat mij vormt; ik heb me te verhouden tot die oordelen van anderen.

Maar zelfs pijnlijke ervaringen van verlies of uitsluiting definiëren ons niet volledig. Ik heb de vrijheid om zelf te kiezen welke plek ik aan andermans perceptie geef, en hoe ik reageer op de verwachtingen en oordelen van anderen.

Het is altijd mogelijk om te zoeken naar onze manoeuvreerruimte; de ruimte om zelf invloed uit te oefenen op situaties, onze eigen woorden te kiezen, onze stem te laten horen, onze betekenis te geven aan de gebeurtenissen om ons heen.

We kunnen weigeren om ons in een hokje te laten duwen of tot lid van een sociale groep te laten reduceren, bijvoorbeeld door het oordeel van anderen niet leidend te laten zijn in de keuzen die we maken. Voor socioloog Didier Eribon (2018) was het moeilijk om de homohaat van zijn vader te accepteren. Pas nadat de man overleden was, kon hij toegeven hoezeer die afkeuring hem had beïnvloed: jarenlang had hij zijn afkomst verzwegen en het contact met zijn vader ontlopen. Door onder ogen te zien hoe bepalend dat voor hem was geweest, kon hij een deel van zijn identiteit, die van arbeiderszoon, omarmen.

Het besef van een meervoudige en veranderlijke identiteit kan een enorme bevrijding zijn: het geeft ons de ruimte om in elke situatie te handelen zoals bij ons of bij de omstandigheden past, met elke keuze opnieuw vorm te geven aan wie je bent. Cinan Cankaya (2020, p. 191): "We spelen met identiteit, herontwerpen onszelf, afhankelijk van wie we tegenover ons hebben, en natuurlijk van hoe we worden gedefinieerd. In theorie zijn we creatieve levenskunstenaars."

Tot slot

Er huist geen uniek en authentiek 'ik' diep in onszelf. Die zoektocht naar een

identiteit is zinloos. In plaats van ons te identificeren met een beperkte sociale groep gelijkgestemden kunnen we juist ontmoetingen met anderen en het andere opzoeken. Onze identiteit wordt gevormd door gericht te zijn op de wereld en daarin ons onophoudelijk af te stemmen op anderen.

Weliswaar heeft onze identiteit een sociale component, iedereen wil zich verbonden voelen met anderen. Maar in de andere component ligt de vrijheid, waarmee we als creatieve levenskunstenaars invulling geven aan ons leven en ons voortdurend blijven ontwikkelen.

Of, zoals Cankaya (2020, p. 233) zegt: "In een wereld die tegen je aanduwt en aan je trekt is het omarmen van je ontelbare identiteiten een verzetsdaad." ♦

Foto: Chris van Beek

Referenties

- Appiah, K.A. (2019). *De leugens die ons binden: Een nieuwe kijk op identiteit*. Amsterdam: Pluim.
- Cankaya, C. (2020). *Mijn ontelbare identiteiten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Eribon, D. (2018). *Retour à Reims*. Paris: Flammarion.
- Jaquet, Ch. (2014). *Les transclasses ou la non-réproduction*. Parijs: PUF.
- Louis, É. (2022). *Veranderen: Methode*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schuijt, L. (2023). *Transklasse: Leven in twee werelden*. Haarlem: Mediawerf.

Lenette Schuijt is organisatiekundige en sinds 1991 directeur van Crystal River Consultancy, bureau voor leiderschapsontwikkeling en organisatieadvies. Daarnaast is ze docent en spreker op het gebied van (nieuw) leiderschap, (sociale) innovatie, nieuw organiseren en zelfsturing, transitie management, bezieling en omgaan met paradoxen.

Naast haar recente publicatie *Transklasse: Leven in twee werelden* (2023), schreef ze onder meer *Wat bezielt ons?* (2014), *Met Ziel en Zakelijkheid* (2001/2009) en *De Kracht van Bezieling* (1999). www.lenetteschuijt.nl